

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشکده حقوق و الهیات

بخش الهیات

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

حقوق حیوانات در فقه اسلامی و قوانین موضوعه ایران

مؤلف :

الهه حسن شاهی

استاد راهنما :

حجة الاسلام احمد جمالی زاده

استاد مشاور :

دکتر عبدالرضا محمدحسین زاده

بهمن ماه ۱۳۹۲

دانشگاه شهید باهنر کرمان

به نام خدا

اداره تحصیلات تکمیلی

این پایان نامه به عنوان یکی از شرایط احراز درجه کارشناسی ارشد به

بخش الهیات

دانشکده حقوق و الهیات

تسلیم شده و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

امضاء

نام و نام خانوادگی

دانشجو: خانم الهه حسن شاهی

استاد راهنما: دکتر احمد جمالی زاده

استاد مشاور: دکتر عبدالرضا محمد حسین زاده

داور ۱: دکتر سیده فاطمه طباطبایی

داور ۲: دکتر میثم تارم

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده: خانم معصومه سعید

معاون آموزشی، پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر جلال میرزائی

حق چاپ محفوظ و مخصوص به دانشگاه شهید باهنر کرمان است.

تقدیرم به :

پدرم،

اول استادم، که همواره چتر محبتش بر سرم است

بزرگواری که الفبای زندگی را از او آموختم.

مادرم،

بلند تکیه گاهم، که دامن پرمهرش یگانه پناهم است

مهربانی که عشق ورزیدن را از او آموختم.

و همسر عزیزم،

دلیل بودنم، که در تکمیل تحصیل مشوقم بود.

تشکر و قدردانی :

سپاس و ستایش خداوندی را سزااست که کسوت هستی را بر اندام موزون آفرینش بپوشانید و تجلیات قدرت لایزال را در مظاهر و آثار طبیعت نمایان گردانید. بار الها! من با یاد تو، به تو تقرّب می جویم و تو را به پیشگاه تو شفیع می آورم و از تو خواستارم، به کرمّت، مرا به خودت نزدیک گردانی و یاد خود را به من الهام کنی و بر من رحمت آوری و به آنچه بهره و نصیب من ساخته ای، خشنودم قرار دهی و در همه حال به فروتنی ام وا داری.

اینک که توفیق یافته که دوره کارشناسی ارشد را به اتمام رسانم، برخود لازم می دانم از کلیه کسانی که بنده را در تدوین و نگارش این پایان نامه یاری نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. به خصوص از استاد فرزانه جناب آقای دکتر احمد جمالی زاده (استاد راهنما) که در کلیه مراحل انجام این پژوهش با خوشروئی، یاری و راهنمایی ام نمودند و همچنین از استاد فرهیخته جناب آقای دکتر عبدالرضا محمدحسین زاده (استاد مشاور) که وقت خود را در اختیار من گذاشته و با دقت نظر مشاوره لازم در این خصوص ارائه نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم.

چکیده:

با توجه به جامعیت فقه اسلامی این سؤال پیش می‌آید که آیا در منابع فقه اسلامی راجع به حقوق حیوانات نیز بحثی صورت گرفته است یا خیر. در این تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی نگارش یافته است سعی شده است با استفاده از آیات قرآن و روایات موجود در منابع فقهی به این سؤال جواب داده شود. بحث و بررسی در مورد موضوع فوق از آن جهت ضرورت دارد که با وجود منابع غنی اسلامی در زمینه حقوق حیوانات و تأکید شارع بر حفظ حقوق آنها در کشورهای اسلامی و از جمله کشور ما این امر آنگونه که شایسته بوده مورد توجه قرار نگرفته است و در زمینه قانونگذاری نیز قانون جامعی در این زمینه به تصویب نرسیده است. ره‌آورد این تحقیق دستیابی به منابع ارزشمندی از اخبار و احادیث و سنت پیامبر و سیره معصومین در حفظ حقوق حیوانات است که تأکید این منابع بر حفظ حقوق حیوانات از جمله حق حیات، حق تغذیه، حق مسکن و حق تولید مثل است. قانونگذار نیز در این زمینه برای حفظ حقوق مزبور بذل مساعی کرده است.

کلیدواژگان: حقوق، حیوان، حقوق حیوانات، فقه اسلامی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

« بخش ۱ » : کلیات و مفاهیم

۱	فصل اول: کلیات طرح.....
۱	مبحث اول: بیان مسأله.....
۱	مبحث دوم: اهداف تحقیق.....
۲	مبحث سوم: ضرورت انجام تحقیق.....
۲	مبحث چهارم: سوال های تحقیق.....
۲	گفتار اول: سوال اصلی.....
۲	گفتار دوم: سوالات فرعی.....
۲	مبحث پنجم: روش تحقیق.....
۳	مبحث ششم: پیشینه تحقیق.....
۳	گفتار اول: چکیده تحقیقات انجام شده در ایران.....
۳	گفتار دوم: چکیده تحقیقات انجام شده در خارج از ایران.....
۴	فصل دوم: مفاهیم اساسی.....
۴	مبحث اول: حیوان در لغت.....
۶	مبحث دوم: حیوان در اصطلاح.....
۸	مبحث سوم: حق در لغت.....
۱۰	مبحث چهارم: کاربرد حق در قرآن.....
۱۲	مبحث پنجم: حق در اصطلاح فقه.....
۱۴	مبحث ششم: حق در اصطلاح حقوقدانان.....
۱۶	مبحث هفتم: تقسیمات حق در فقه.....
۱۸	مبحث هشتم: تقسیمات حق در حقوق.....
۲۰	مبحث نهم: حقوق اساسی.....
۲۱	مبحث دهم: مبانی نظری حقوق.....
۲۲	مبحث یازدهم: حقوق حیوانات.....
۲۳	مبحث دوازدهم: فقه اسلامی.....

مبحث سیزدهم: قوانین موضوعه ۲۵

« بخش ۲: حقوق حیوانات در منابع فقه اسلامی

فصل اول: مبانی حقوق حیوان در فقه اسلامی ۲۹

مبحث اول: مبانی حقوق حیوان در آیات ۲۹

مبحث دوم: مبانی حقوق حیوان در روایات ۳۵

فصل دوم: حقوق حیوانات در منابع فقه اسلامی ۴۰

مبحث اول: حق حیات ۴۰

گفتار اول: حق حیات در آیات ۴۰

گفتار دوم: حق حیات در روایات ۴۱

گفتار سوم: استثناء بر حق حیات ۴۸

گفتار چهارم: جواز ذبح و شکار حیوان در اسلام ۵۱

گفتار پنجم: احکام ذبح حیوان در اسلام ۵۳

مبحث دوم: حق تغذیه ۶۰

گفتار اول: حق تغذیه در آیات ۶۰

گفتار دوم: حق تغذیه در روایات ۶۰

مبحث سوم: حق مسکن ۶۷

مبحث چهارم: حق بهداشت و درمان ۶۹

مبحث پنجم: حق تولید مثل ۷۱

گفتار اول: حق تولید مثل در آیات ۷۱

گفتار دوم: حق تولید مثل در روایات ۷۲

مبحث ششم: حق صلح و منع به جنگ انداختن حیوانات ۷۳

مبحث هفتم: حق رعایت عدالت در بهره کشی و انتفاع ۷۵

گفتار اول: حق رعایت عدالت در بهره کشی و انتفاع در آیات ۷۵

گفتار دوم: حق رعایت عدالت در بهره کشی و انتفاع در روایات ۷۵

مبحث هشتم: منع آزار و اذیت حیوان ۸۰

گفتار اول: منع آزار و اذیت در آیات ۸۰

گفتار دوم: منع آزار و اذیت در روایات	۸۱
مبحث نهم: منع توهین و لعن حیوان	۸۸

« بخش ۳ : حقوق حیوانات در قوانین موضوعه ایران »

مقدمه	۹۲
فصل اول: حقوق حیوانات در قانون مدنی	۹۳
مبحث اول: نتاج حیوانات	۹۳
مبحث دوم: حیوانات ضاله	۹۳
مبحث سوم: عقد مسابقه و گرو بندی با حیوان	۹۴
فصل دوم: حقوق حیوانات در قانون مجازات اسلامی	۹۶
مبحث اول: مسئولیت دامپزشک	۹۶
مبحث دوم: اتلاف، مسموم و ناقص نمودن حیوان	۹۶
مبحث سوم: شکار و صید غیرمجاز حیوانات وحشی	۹۸
مبحث چهارم: کشتار غیرمجاز دام	۹۹
مبحث پنجم: تخریب محیط زیست	۱۰۰
فصل سوم: حقوق حیوانات در قوانین مرتبط	۱۰۲
مبحث اول: حقوق حیوانات در قانون شکار و صید	۱۰۲
مبحث دوم: حقوق حیوانات در قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست	۱۰۷
مبحث سوم: حقوق حیوانات در قانون تفتیش صحی حیوانات	۱۰۸
مبحث چهارم: حقوق حیوانات در قانون سازمان دامپزشکی کشور	۱۰۹
مبحث پنجم: حقوق حیوانات در آیین نامه طرز نگهداری دامها و پرنده ها	۱۱۰
مبحث ششم: حقوق حیوانات در آیین نامه امور خلافی	۱۱۱
نتیجه گیری	۱۱۳
پیشنهادهات	۱۱۴
منابع و مأخذ	۱۱۵

مقدمه :

در دین مبین اسلام انسان به عنوان اشرف مخلوقات از کرامت خاصی برخوردار است و حقوق بسیاری دارد با این وجود روشن است که تنها حقوق بشر و کرامت انسانی در کانون توجه اسلام نیست بلکه تمام موجودات عالم از جمله حیوانات، دارای جایگاه خاصی در نظام معرفتی و ارزشی اسلامی می باشند زیرا حیوانات نیز به عنوان موجود زنده در نظام هستی، شأن آفرینش یافته و تجلی قدرت و تصمیم خداوند هستند از این رو محال است بی حکمت خلق شده باشند و یا بی حق قلمداد شوند لذا شایسته نیست که انسان، حیوانی را از موهبت هستی و حقوق حقه خود محروم سازد و بر همین اساس اسلام بر رفتار نیکو و رفق و مدارا و بهره گیری درست از حیوانات تأکید دارد و به انسان اجازه نمی دهد به بهانه شرافتی که بر سایر موجودات دارد، حقوق حیوانات را نادیده انگارد و هرگونه که دلش خواست با حیوانات برخورد کند و حیات حیوان را ملعبه خود قرار دهد و با بدرفتاری و بی توجهی به حیوان، اسباب آزار و اذیت آن را فراهم سازد. درست است که بر اساس نصوص و سخنان بسیار، مانند آیه شریفه «وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» [نحل/۵] چهارپایان را برای خدمت رسانی و سوددهی به انسان آفریده شده اند و خداوند حیوانات را مسخر انسانها کرده است تا در تأمین نیازهای خود از آن استفاده کند ولی این امر به معنای عزیز و گرامی نبودن آنها نزد خداوند و نادیده گیری حقوق آنها نیست بلکه اسلام مقررات و سفارشات بسیاری درباره حقوق حیوانات بیان نموده و از جنبه های مختلف به این قضیه توجه کرده است. این توجه ویژه در مباحث مختلف فقهی از جمله در مبحث واجب النفقه ها، صید و ذباحت و سایر موارد و همچنین در روایات صورت گرفته است و بر تأمین آب و غذا برای حیوانات و احترام به حقوق آنها و تأمین سلامتی شان تأکید دارد و مسلمانان را از آزار و اذیت و بیهوده کشتن حیوانات بر حذر داشته است.

در پی حقوقی که در فقه اسلامی برای حیوانات مطرح شده است لاجرم بر انسان هم تکالیفی در قبال آنها منظور شده است بدین معنا که اگر انسانها حقوق حیوانات را رعایت نکنند گناهکارند و در روز قیامت مجازات می شوند حتی در برخی موارد در همین جهان از آنها سؤال خواهد شد. برای نمونه طبق فقه اسلامی در صورتی که مالک هر حیوانی به تأمین نیازمندی های آن اقدام نکند بر حاکم لازم است که او را به این وظیفه اجبار کند و در صورت عدم توانایی شخص، باید افراد دیگر به این وظیفه اقدام نمایند و حیات آن حیوان را حفظ کنند.

بخش اول:

کلیات و مفاهیم

فصل اول: کلیات طرح

در این فصل کلیاتی از طرح مورد بررسی همچون دلیل انتخاب این موضوع برای پایان نامه و اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق آورده شده است. همچنین بررسی پیشینه و مطالعاتی که در این مورد در داخل و خارج از کشور صورت گرفته است و روش تدوین پایان نامه نیز در آن گنجانده شده است.

مبحث اول: بیان مسأله

از آنجا که فقه اسلامی فقهی کامل و جامع است، در آن تنها به موضوع حقوق بشر و کرامت انسانی توجه نشده است بلکه حیوانات هم - که پس از انسان جزء موجوداتی هستند که دارای درجه ای از درک و شعور می باشند - مورد توجه قرار گرفته است و در منابع آن و آموزه های دینی و اسلامی ریزترین نکات اخلاق زیست محیطی مانند رعایت عدالت در رفتار با حیوانات و پرهیز از استفاده بی حد و حصر و اجتناب از آزار و اذیت موجودات و حدود بهره وری از آنها بازتاب گسترده ای داشته است برخلاف آنچه متفکران معاصر غرب معتقدند که در ادیان از جمله اسلام حقوق حیوانات نادیده گرفته شده است.

این پایان نامه درصدد است تا با تحقیق و تفحص پیرامون این موضوع و استخراج و جمع آوری و بررسی موارد مذکور ادعای این متفکران را به گونه ای مستدل پاسخ گوید و نیز در این مطالعه تلاش بر آنست تا در جهت آگاهی و گسترش فرهنگ اسلامی و اخلاقی بهره برداری از حیوانات و به کارگیری نتیجه این تحقیق در سازمانهای مربوط که ظاهراً در جامعه ما عملی نشده است و کم اهمیت انگاشته شده است گامی هرچند کوچک بردارد.

مبحث دوم: اهداف تحقیق:

۱- تدوین و جمع آوری مسائل حقوقی حیوانات در فقه اسلامی و قوانین موضوعه ایران

۲- اثبات جامعیت فقه شیعه

۳- اطلاع رسانی درمورد حقوق حیوانات در راستای گسترش فرهنگ اسلامی و اخلاقی بهره برداری از حیوانات

۴- ایجاد آگاهی و مسئولیت اخلاقی در کارگزاران و مسئولان سازمانهایی که با حیوانات در ارتباط هستند

مبحث سوم: ضرورت انجام تحقیق:

موضوع حقوق حیوانات در ایران آنچنان که باید و شاید مورد توجه قرار نگرفته است و علی رغم پیشینه اسلامی کشور و تأکیدات بسیار دین اسلام در مورد رعایت حقوق حیوانات، هنوز قانون مستقل و مدونی در این زمینه وجود ندارد و فرهنگ اسلامی حمایت از حیوانات نیز در آن گسترش نیافته و عملی نشده است و از طرفی حیوانات در نظام زیستی جهان نقش مؤثر و بی بدیلی دارند به گونه ای که دستبرد نامتعادل و ستمکارانه به حیات حیوانات نقش تخریبی در حفظ نظام زیستی جهان دارد و پیامد آن بر زیست انسان تاثیر می گذارد. از این جهت بحث در حقوق حیوانات علاوه بر زمینه سازی در انجام تکالیف نسبت به حیوانات، در حفظ محیط زیست نیز مؤثر است.

مبحث چهارم: سوال های تحقیق :

گفتار اول: سوال اصلی:

۱- آیا حیوانات در منابع فقه اسلامی و قوانین موضوعه ایران دارای جایگاه و ضوابط معین حقوقی هستند؟

در صورت مثبت بودن پاسخ سوال نخست این سوالات مطرح می شود:

گفتار دوم: سوالات فرعی:

۲- در منابع فقه اسلامی حقوق حیوانات چیست و چگونه تبیین شده است؟

۳- آیا در قوانین موضوعه ایران به حقوق حیوانات پرداخته شده است؟

مبحث پنجم: روش تحقیق

روش گردآوری مطالب در این تحقیق روش کتابخانه ای می باشد بدین معنا که با استفاده از کتاب ها و مقالات مختلف به شیوه فیش برداری مطالب مورد نیاز از درون این منابع استخراج شده است و روش انجام این تحقیق روش توصیفی تحلیلی است بدین صورت که با توجه به چهارچوب تحقیق به تدوین مطالب گردآوری شده پرداخته و در نهایت مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند.

مبحث ششم: پیشنهاد تحقیق:

گفتار اول: چکیده تحقیقات انجام شده در ایران:

موضوع حقوق حیوانات در کتب فقهی به صورت مستقل نیامده است بلکه در ضمن مباحث مختلف همچون نفقه، لقطه، جهاد، صید و ذباحت و غیره به آن پرداخته شده است لیکن اخیراً تعدادی کتاب و مقاله در این زمینه نگارش یافته است از جمله آنها میتوان کتاب «حیوانات، قوانین حمایتی و حدود بهره وری در اسلام» را نام برد که ابتدا از نظر کلامی مسأله حیوانات و حشر آنها را مورد کاوش قرار داده و سپس حدود بهره وری از آنها را از لحاظ جسمانی و حتی روانی تعیین کرده است. از مقالاتی که در این زمینه نوشته شده اند میتوان به مقاله ای از علی احمدی خواه اشاره کرد که در آن حقوق حیوانات در سیره و سخن پیامبر اعظم (ص) مورد بررسی قرار گرفته و با حقوق بشر در غرب مقایسه شده است و نیز مقاله «حقوق حیوانات در فقه اسلامی» از ابوالقاسم مقیمی حاجی که در آن زیربنای حقوق حیوان مطرح شده و حقوق آنها در بهره برداری و جنایات وارد بر آنها مورد مطالعه قرار داده شده است. همچنین خانم شیما پورمحمدی هم در مقاله خود، حقوق حیوانات در اسلام را در مقایسه با حقوق آنها در غرب مورد مذاقه قرار داده است.

گفتار دوم: چکیده تحقیقات انجام شده در خارج از ایران:

خارج از ایران هم در رابطه با این موضوع کتاب «حقوق الحيوان في الاسلام» توسط عالمی شیعی به نام «ایمن العاملی الموسوی» نوشته شده است که ابتدا با اشاره به رساله امام صادق (ع)، به قدرت خداوند در آفرینش حیوانات می پردازد و در ادامه یک به یک حیوانات را در فصول جداگانه می آورد و حقوق مربوط به آنها را همچون حق تغذیه، منع ایذاء حیوان، استفاده نکردن از آنها به عنوان کرسی، منع داغ نهادن بر حیوان، بار نکشیدن بیش از حد طاقت و غیره، با استفاده از روایات بیان می کند.

فصل دوم: مفاهیم اساسی

این فصل تعاریف و مفاهیمی را که در این مطالعه بکاررفته است بیان کرده و به توضیح و تبیین آنها می‌پردازد که از جمله آن مفاهیم میتوان به حق، حیوان، فقه اسلامی و قوانین موضوعه اشاره کرد.

مبحث اول: حیوان در لغت

حیوان واژه ای عربی است و اسم جنس است و در زبان فارسی نیز کاربرد دارد.

در لسان العرب در معنای حیوان اینگونه آورده شده است: «حیوان اسمی است که بر هر چیز زنده واقع می‌شود و «قتاده» میگوید همان زندگی و حیات است. هر موجود ذی روحی حیوان است.»^۱

در کتاب مفردات، حیوان به «محل قرار و حیات» معنا شده و بر دو قسم تقسیم شده است: «۱- حیوانی که دارای قوه حسی است. ۲- چیزی که بقاء و ثبات ابدی دارد که در آیه ۶۴ سوره عنکبوت به آن اشاره شده که با قید «لهی الحیوان» زندگی اخروی و ابدی و دائمی است که هرگز زوال پذیر نبوده و مدت خاصی برای آن در نظر گرفته نشده است و بعضی اهل لغت چنین گفته اند که حیوان عبارتست از چیزی که در آن حیات دمیده شده است.»^۲

در فرهنگ عربی-فارسی لاروس که ترجمه ی کتاب المعجم العربی الحدیث است^۳ و نیز در کتاب المنجد فی اللغة و الاعلام^۴ معنی حیوان اینچنین ذکر شده است: «جانور، جاندار، هر موجود زنده ای که دارای حس و حرکت است.»

در کتاب المعجم الوسیط برای حیوان تنها معنای حیات و زندگی ذکر شده است.^۱

^۱ جمال الدین محمد بن مکرم بن منظور الافریقی المصری، لسان العرب، (بیروت: دار صادر، بی تا)، ج ۱۴، ص ۲۱۴

^۲ ابوالقاسم حسین بن محمد بن مفضل راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم، (تهران: مرتضوی، ۱۳۸۷ ه.ش)، ج ۱، ص ۶۱۳

^۳ خلیل جرّ، فرهنگ عربی فارسی لاروس، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۷ ه.ش)، ج ۱، ص ۸۷۸

^۴ لویس معلوف، المنجد فی اللغة و الاعلام، (بیروت: دارالمشرق، ۹۴۶ ه.ق)، ص ۱۶۵

در فرهنگ جامع عربی-فارسی در معنای حیوان نوشته شده است: «زندگی، هر جنبه ذی روح».^۲

در فرهنگ فارسی معین^۳ و فرهنگ فارسی عمید^۴ و لغت نامه دهخدا^۵ حیوان به معنای موجود زنده، جاندار و جانور است.

در فرهنگ معارف اسلامی تعریف منطقی حیوان ذکر شده است: «جوهر یا جسم نامی متحرک بالاراده».^۶

در فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی به سه شکل حیوان تعریف شده است: «موجودی که در آن حیات است، هر صاحب روحی از آفریده ها چه عاقل باشد چه غیرعاقل، هر صاحب روح غیرعاقلی از مخلوقات».^۷

در فرهنگنامه قرآنی حیوان به زندگانی، زندگان و زندگی جاودانی معنا شده است.^۸

در کتاب برگزیده فرهنگ قرآن حیوان را اسم برای هر جاندار معنا کرده است.^۹

در نتیجه حیوان در لغت به معنای «جاندار، موجود زنده و ذی روح» است.

مبحث دوم: حیوان در اصطلاح

^۱ انیس ابراهیم، منتصر عبدالحلیم، الصوالحی عطیه، خلف الله احمد محمد، المعجم الوسیط، (تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۷ ه.ش)، ص ۲۱۳

^۲ احمد سیاح، فرهنگ جامع عربی-فارسی، (تهران: انتشارات کتابفروشی اسلام، ۱۳۳۰ ه.ش)، ج ۱، ص ۳۱۵

^۳ محمد معین، فرهنگ فارسی، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶ ه.ش)، ج ۱، ص ۱۳۸۲

^۴ حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۰ ه.ش)، ص ۴۳۳

^۵ علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۸ ه.ش)، ج ۱۹، ص ۸۵۷

^۶ جعفر سجادی، فرهنگ معارف اسلامی، (تهران: انتشارات کوشش، ۱۳۷۹ ه.ش)، ج ۲، ص ۷۷۸

^۷ محمد حسینی، فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی، (تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۲ ه.ش)، ص ۱۹۵

^۸ محمد جعفر یاحقی، فرهنگنامه قرآنی، (مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۹ ه.ش)، ص ۶۸۲

^۹ اکبر هاشمی رفسنجانی، برگزیده فرهنگ قرآن، (قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۸۷ ه.ش)، ج ۲، ص ۲۷۶

از آنجا که در علم منطق تعریف جایگاه ویژه ای دارد و «حیوان» نیز از مفاهیمی است که در این علم به تعریف آن پرداخته شده است به تعریف حیوان در علم منطق اشاره می‌کنیم.

«در علم منطق حیوان به «جسم نامی حساس» تعریف شده است که جسم جنس حیوان است. نامی (دارای رشد و نمو) فصل آنست که اجسام غیر نامی از قبیل سنگ و معدنیات را از آن جدا می‌کند و حساس (حس کننده تحریکات خارجی) فصل آنست که اجسام نامی غیر حساس (یعنی نباتات) را از آن جدا می‌کند.»^۱ پس میتوان نتیجه گرفت که در علم منطق، حیوان هم انسان و هم غیر انسان (مانند اسب و گاو و سگ) را در بر می‌گیرد.

از جمله دیگر علومی که «حیوان» در آن کاربرد بسیار دارد علم زیست شناسی است لذا تعریف و تلقی علمای این علم از حیوان نیز نیازمند تبیین است.

در علم زیست شناسی موجودات به دو گروه زنده و غیرزنده و موجودات زنده نیز به دو گروه جانوران و گیاهان تقسیم می‌شوند. «اکثر موجودات زنده اعم از جانوران و گیاهان از موجودات غیرزنده به سهولت تشخیص داده می‌شوند.»^۲ «موجود زنده میتواند به وسیله ویژگیهای فراوان مشخص شود که در مجموع آن موجود را از محیط غیرزنده متفاوت می‌سازد. تبادل مواد و انرژی به عنوان اساس تمامی واکنشهای حیاتی دیگر، قابلیت تحریک و توانایی حرکت، رشد، تکامل فردی و نیز اختصاصات بارز همه موجودات زنده یعنی توانایی تولید مثل و تکثیر و بالاخره وراثت به این اعمال حیاتی عمومی تعلق دارند.»^۳ اما در تفاوت میان جانوران و گیاهان باید گفت «میتوان اکثر موجودات زنده را به سرعت به قلمرو جانوران یا گیاهان منسوب کرد. ولی پاره ای موارد هست که این تشخیص را مشکل می‌سازد. بیشتر جانوران میتوانند جابجا شوند یا قسمتهای بدن خود را تکان دهند ولی تعداد خیلی کمی از گیاهان ممکن است قادر به انجام دادن چنین عملی باشند.»^۴

اختلافات اساسی جانوران و گیاهان عبارتست از:

۱. شکل و ساختمان: در جانوران شکل بدن کمتر تغییرپذیر است زیرا پس از بلوغ، رشد و نمو در جانوران به طور نسبی متوقف میشود در صورتی که چون گیاهان در سراسر عمر به رشد خود ادامه

^۱ جمیل صلیبا، فرهنگ فلسفی، (بی جا: نشر حکمت، ۱۳۶۶ه.ش)، صص ۳۲۷-۳۲۸

^۲ طلعت حبیبی، جانورشناسی عمومی، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ه.ش)، ج ۱، ص ۳

^۳ هورست فولر، زیست شناسی نوین، (مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۱ه.ش)، ص ۲۹

^۴ طلعت حبیبی، پیشین، ج ۱، ص ۵

می دهند رشد و نمو در آنها دائماً قابل تشخیص است و به تناسب سن قسمتهای بدن آنها تغییراتی حاصل می کند. اندامهای سازنده موجودات جانوری بیشتر در داخل بدن جای دارد در حالیکه در گیاهان اندامها بیشتر به قسمت خارج پیوسته اند.

۲. متابولیسم: قسمت عمده تغذیه جانوری از مواد آلی است که به وسیله گیاهان سبز ساخته می شود. پس زندگی جانوران بدون گیاهان میسر نیست.

۳. تحریک پذیری: اکثر جانوران دارای یک دستگاه عصبی هستند و نسبت به عامل محرک به سرعت از خود واکنش نشان می دهند. در گیاهان چنین دستگاهی وجود ندارد و واکنش آنها به عوامل محرک بسیار ضعیف است.

۴. پراکندگی یا انتشار: جانوران در تمام نواحی زمین چه اعماق دریاها چه قله کوهها از دو قطب تا استوا سکونت دارند. هر نوع جانور در یک منطقه یا ناحیه معین که با تأمین حوائج آنها از لحاظ غذا، حفظ وجود، تولید مثل مناسب دارد پراکنده است.

۵. وابستگی و مناسبات مشترک: هیچ جانوری نمیتواند به نحو کامل به خودی خود زندگی کند. هر جانوری به درجات مختلف تحت تأثیر عوامل محیط طبیعی و سایر جانوران و گیاهانی است که محیط بیولوژیکی او را تشکیل می دهند. انتشار بسیاری جانوران خاکزی به انواع گیاهانی که این جانوران برای تغذیه و حفاظت خود به آنها متکی هستند بستگی دارد. مجموعه این تأثیرات متقابل ایجاد یک موازنه طبیعی می کند که زندگی تمام موجودات زنده از جمله انسان را تحت تأثیرات گوناگون خود قرار می دهد.^۱

بنابراین میتوان گفت زیست شناسان موجودات زنده را به دو گروه حیوانات و گیاهان تقسیم می کنند و با ویژگیهایی که بیان شد این دو گروه را از یکدیگر بازمی شناسند و انسان را در ردیف حیوانات قرار نمی دهند.

جمع بندی تعریف حیوان:

^۱ همان، صص ۷-۸

به هر موجود جاندار- اعم از انسان و غیر انسان- حیوان اطلاق می‌شود. لیکن کاربرد رایج و عمومی آن، موجود زنده غیر انسان است که در اینجا همین معنا مورد نظر است. در منابع دینی و متون فقهی نیز این واژه غالباً به موجود ذی روح فاقد خرد و تعقل اطلاق شده است.

مبحث سوم: حق در لغت

حق واژه ای عربی است و اسم جنس است و در زبان فارسی نیز شناخته شده است.

در کتاب مفردات، در معنای حق آمده است: «اصل حق مطابقت و یکسانی و هماهنگی و درستی است. و گفته اند حق وجوهی دارد: اول- به معنی ایجاد کننده ای که چیزی را به سبب حکمتی که مقتضی آنست ایجاد نموده است و لذا به خداوند تعالی «حق» گویند. دوم- حق در معنی خود موجود که آن هم به مقتضای حکمت ایجاد شده است، از این رو به فعل خداوند «حق» گویند. سوم- حق به معنی اعتقاد داشتن در چیزی است که آن باور در ذات مطابقت با حق دارد چنانکه می‌گوییم اعتقاد او در بهشت و دوزخ حق است. چهارم- حق یعنی هر کار و سخنی که بر حسب واقع آنتور که واجب است و به اندازه ای که واجب است و در زمانی که واجب است انجام می‌شود، چنانکه می‌گوییم کار و سخن تو حق است.»^۱

در کتاب المنجد فی اللغة و الاعلام^۲ و همچنین در فرهنگ منجدالطلاب^۳ حق به «ضد باطل، عدل، مال و ملک، حظ و نصیب، مجموعه قوانین مدنی» معنا شده است.

در المعجم الوسیط ذیل حق آمده است: «صحيح، ثابت، راست، درست، اگر گفته شود یحقّ علیک ان تفعل کذا معنای آن بر تو واجب است و نیز بر تو جایز است می‌باشد و هو حقیقٌ بكذا به معنای او شایسته این امر است می‌باشد و حقیقٌ علیّ ذلک بر من واجب است معنا می‌دهد.»^۴

در فرهنگ عربی-فارسی لاروس^۱ و در کتاب فرهنگ جامع عربی-فارسی^۲ معنی حق بدین صورت بیان شده است: «نقیض باطل، کاری که واقع شود، مال و ملک، واجب، موجود ثابت، راست، درست، سزاوار، راستی، نصیب معین کسی»

^۱ ابوالقاسم حسین بن محمد بن مفضل راغب اصفهانی، پیشین، ج ۱، صص ۵۳۹-۵۴۰

^۲ لویس معلوف، پیشین، ص ۱۴۴

^۳ فواد افراهم البستانی، منجدالطلاب، (تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۸۷ ه.ش، ص ۱۳۲

^۴ انیس ابراهیم، منتصر عبدالحلیم، الصوالحی عطیه، خلف الله احمد محمد، پیشین، ص ۱۸۷

در فرهنگ نفیسی معانی لغوی حق چنین ذکر شده است: «از نامهای خداوند عالم، عدالت، راستی و شایستگی، بهره معین کسی، سزاوار، واجب، ضد باطل، حقیقت و درستی، پاداش و جزا، انعام و بخشش، وظیفه و مواجب و بحق: کلمه قسم است، براه حق: در راه خدا و ناحق: ناروا و ناسزا و بیداد و از روی ظلم، ناحق کردن: ظلم کردن، ناحق گفتن: ناسزا و ناروا گفتن»^۳

در فرهنگ فارسی معین^۴ و نیز در فرهنگ فارسی عمید^۵ حق به «راست و درست، ضد باطل، نصیب و بهره از چیزی، یقین، عدل، ملک و مال، کاری که البته واقع شود» معنا شده است.

در کتاب قاموس قرآن در معنای حق آمده است: «ثابت، ضد باطل»^۶

در دایرة المعارف اسلامی معانی زیر برای حق بیان شده است: «بهره، سال، درکنایه عدل، خدا، راستی، پادشاه، مرگ، امر، دانش، سهم، بخشش»^۷

در فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی حق به «صواب، درستی، ضد باطل، ثابتی که انکار آن جایز نیست مانند «قرآن حق است» سهم، نصیب، واجب، مانند «حقّ فلان من التركة»: نصیب شخص از میراث» معنا شده است.^۸

با توجه به معانی واژه «حق» که از کتب مختلف جمع آوری شده است، میتوان حق را به «ضد باطل، بهره و نصیب، ملک و مال، راست و درست» معنا کرد.

مبحث چهارم: کاربرد حق در قرآن

^۱ خلیل جرّ، پیشین، ص ۸۴۹

^۲ احمد سیاح، پیشین، ج ۱، ص ۲۷۹

^۳ ر.ک: مهدی کی نیا، کلیات مقدماتی حقوق، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸ ه.ش)، ص ۱۱

^۴ محمد معین، پیشین، ج ۱، ص ۱۳۶۳

^۵ حسن عمید، پیشین، ص ۴۲۷

^۶ علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، (تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۲ ه.ش)، ج ۱، ص ۱۵۹

^۷ محمدرسول فرهنگ خواه، دایره المعارف اسلامی، (تهران: انتشارات عطایی، ۱۳۵۹ ه.ش)، ص ۹۴

^۸ محمد حسینی، پیشین، ص ۱۸۶